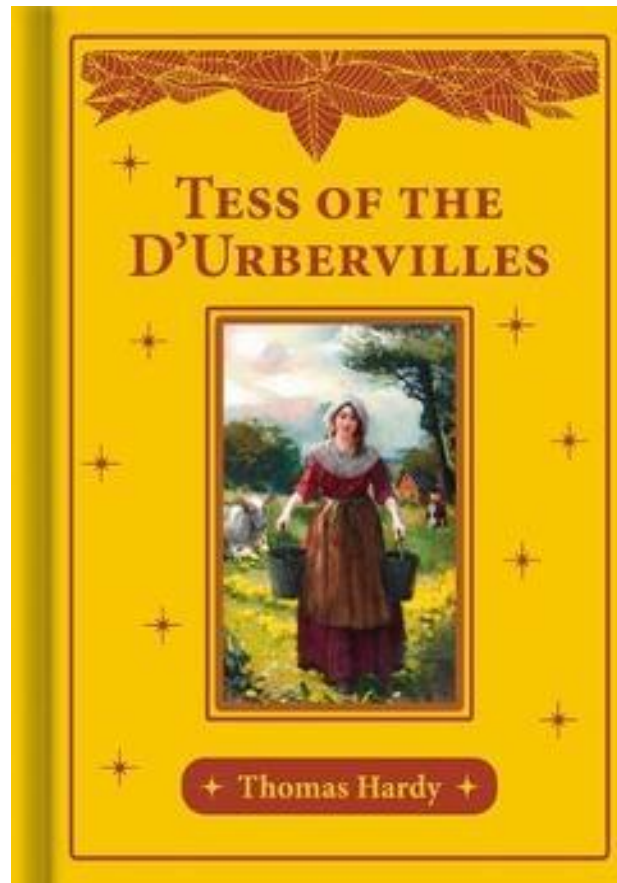

Централізована бібліотечна система для дорослих м. Одеси

Центральна міська бібліотека ім. І. Франка

Інформаційно-бібліографічний відділ

**Зганьблена та зраджена
або**

Історія загубленого життя

до **135 - річчя** від першої публікації роману **Томаса Гарді**
«Тесс з роду д'Ербервіллів»

Одеса-2026

Шановні колеги, у сьогоднішньому матеріалі ми пропонуємо вам звернути увагу на творчість найбільшого англійського письменника пізньої вікторіанської епохи, поета та новеліста **Томаса Гарді**. Але спочатку, за традицією, звернемося до сторінок біографії талановитого письменника.

Життя Томаса Гарді можна поділити на три етапи. Перший етап (1840-1870) охоплює дитинство, юність, навчання, перший шлюб, ранні вірші та його перший неопублікований роман. Другий етап (1871-1897) позначений інтенсивною письменницькою діяльністю, результатом якої стала публікація 14 романів та низки оповідань. Третій етап (1898-1928), період зростання слави письменника, він покинув писати романи та повернувся до поезії.

Томас Гарді народився 2 червня 1840 року в селі під назвою Верхній Бокгемптон графства Дорсет, в якому було вісім будинків і населення близько п'ятдесяти осіб. За винятком п'яти років, Гарді прожив усе своє довге життя у рідному графстві. Обидва батьки Гарді були з Дорсету. Його батько, якого також звали Томас, був самозайнятим майстром-муляром та будівельником, а також завзятим скрипалем, і передав юному Томасу любов до музики.

Гарді були давньою родиною з Дорсету, яка походила від родини Ле Гарді, що проживала на острові Джерсі з 15 століття. Один з предків, Ле Клемент Гарді, був віце-губернатором Джерсі у 1488 році. Інший родич, сер Томас Гарді (1769-1839), був помічником і найкращим другом адмірала Гораціо Нельсона. На початку вісімнадцятого століття родина пережила швидкий економічний занепад.

Мати Гарді, Джемайма, була колишньою служницею та кухаркою. Вона походила з бідної родини, але від матері перейняла любов до читання, а її літературні смаки включали латинських поетів та французькі романи в англійських перекладах. Вона забезпечила освіту свого сина. Спочатку вона навчила маленького Томаса читати та писати, перш ніж йому виповнилося чотири роки, а потім прищепила йому зростаючий інтерес до літератури. Гарді мав велику прихильність до своєї матері протягом усього її життя.

Гарді здобув ранню освіту в місцевій Національній школі в Нижньому Бокгемптоні, яка відкрилася в 1848 році. Школою керувало «Національне товариство сприяння освіти бідних за принципами встановленої церкви». У 1850 році, коли йому було десять років, Джемайма Гарді записала свого сина до нонконформістської школи, якою керувало Британське та іноземне шкільне товариство в Дорчестері, де він вивчав латину та французьку мови, серед інших предметів. Юний Томас розпочав свою формальну освіту у віці восьми років і закінчив її у віці 16 років. Хлопець читав як грецьку, так і римську класику в перекладі, а також Біблію, яку знав надзвичайно добре. Він також дуже любив читати любовні романи. Його улюбленими авторами були Вільям Гаррісон Ейнсворт, Вальтер Скотт та Олександр Дюма. Крім того, він читав трагедії Шекспіра. Не дивлячись на те, що Томас дуже любив школу, все ж таки надавав перевагу самоті та читанню книг.

Не маючи змоги продовжити наукову чи духовну кар'єру, Гарді в 1856 році вступив до учнів місцевого архітектора Джона Хікса, який спеціалізувався на реставрації церков. Професія Томаса вимагала численних поїздок до різних місць у Дорсеті, тому він мав змогу читати лише рано вранці, між п'ятою та восьмою, перед тим, як йти до офісу. У Дорчестері він познайомився з місцевим шкільним учителем та поетом Вільямом Барнсом (1801-1866), який публікував вірші про сільське життя місцевим діалектом. Можливо, саме він надихнув Гарді почати писати вірші на подібну тему.

Архітектурне навчання Гарді, яке тривало трохи більше чотирьох років, дало йому важливий досвід, який згодом вплинув на його художню літературу та поезію. Ще перебуваючи в Дорчестері, Гарді познайомився з Горасом Мулом, сином вікарія та студентом Квінз-коледжу в Кембриджі. Горацій, який був на вісім років старший за Гарді, був на початку кар'єри вченого. Він став найкращим другом і наставником Гарді, який заохочував його читати грецькі трагедії та сучасну англійську літературу.

У квітні 1862 року Гарді вирішив призупинити своє архітектурне навчання та поїхав до Лондона. Деякі біографи припускають, що його рішення було спричинене черговим невдалим коханням. Томас вже був закоханий у двох дівчат з Дорсету: Елізабет Сару Бішоп та Луїзу Гардінг. Тепер він зробив пропозицію, але був відхилений дівчиною з Дорчестера, Мері Вейт, яка була старша за нього. Отже, можливо, переїзд до Лондона був спричинений не лише його бажанням дізнатися більше, а й почати життя з чистого аркуша.

У Лондоні Гарді провів п'ять років, працюючи помічником архітектора у Артура Бломфілда, який реставрував та проектував церкви, зазвичай у стилі неоготики. Бломфілд був дуже радий своєму новому співробітнику та запропонував його до членства в Архітектурній асоціації. Гарді також досліджував наукове та культурне життя Лондона: навесні 1863 року він прослухав публічну лекцію Чарльза Діккенса, відвідував музеї, галереї, театральні вистави та опери. Гарді особливо подобався Шекспір та антична трагедія. Юнак залюбки читав твори Герберта Спенсера, Томаса Генрі Хакслі, Джона Стюарта Мілля, Джона Раскіна та Чарльза Дарвіна. Під впливом цих творів Гарді почав переглядати своє традиційне християнське виховання та вирішив відмовитися від свого юнацького плану висвячення в англіканську церкву. Він дедалі більше розчаровувався в інституційному християнстві. Перебуваючи в Лондоні, Гарді також познайомився з поезією сучасних йому вікторіанських поетів Роберта Браунінга та Алджернона Чарльза Суїнберна, і почав писати власні вірші, але їх було відхилено для публікації. У 1865 році Гарді написав сатиричний нарис «Як я збудував собі будинок», який був опублікований у журналі *Chambers Journal* і приніс йому премію. Того року Гарді придбав низку книг з літератури та почав вивчати її більш інтенсивно. Він також продовжував писати вірші, які передвіщали теми його пізнішої прози: людські страждання, байдужий всесвіт, самотність, випадок.

У липні 1867 року, не маючи змоги опублікувати свої вірші та втомившись від Лондона, Гарді покинув столицю, щоб повернутися до Бокгемптона та відновити роботу на Хікса. Невдовзі після повернення Гарді, ймовірно, вступив у пристрасний роман із Трифеною Спаркс, привабливою шістнадцятирічною кузиною. Деякі біографи вважають, що в 1868–1870 роках, коли вона була вчителькою-стажистом у школі Падллтауна, у неї був роман з Гарді, хоча доказів їхніх стосунків замало. Тим не менш, Трифена, мабуть, мала глибокий вплив на життя Гарді, оскільки вона з'являється в маскованому вигляді в багатьох його романах та віршах. Після її смерті Гарді написав вірш, пронизаний особистими спогадами, під назвою «Думки про Фену».

Під натхненням прози Джорджа Мередіта, Гарді почав писати свій перший роман «Бідняк і леді», який він подав до видавництва Александра Макміллана. Хоча Макміллан не опублікував його, він заохочував Гарді продовжувати писати. Мередіт порадив йому писати романи з більш сюжетним підходом. У 1869 році помер Джон Хікс, і Гарді переїхав до Веймута, щоб знайти роботу асистентом архітектора. У той же час він почав писати ще один роман «Відчайдушні засоби»,

який також був відхилений Макмілланом, але анонімно опублікований у трьох томах видавцем Вільямом Тінслі в 1871 році.

Після публікації *«Відчайдушних засобів»* Гарді вирішив повністю присвятити себе письменництву, хоча ще не міг досягти літературного чи фінансового успіху. У 1872 році він опублікував свій другий роман *«Під деревом Грінвуд»*. Натхненний схвальною реакцією, Гарді опублікував *«Пару блакитних очей»* (1873), найбільш автобіографічний з усіх його романів, який представив деякі теми, які він розвиватиме у своїх пізніших творах. Четвертий роман *«Далеко від шаленого натовпу»* (1874) здобув публічну увагу та зрештою приніс йому фінансовий успіх. У 1878 році роман *«Повернення тубільця»* приніс Гарді ще один видавничий успіх. В наступні роки його літературна популярність значно зросла. Більшість своїх романів і оповідань Томас Гарді присвятив селянам. Цьому вибору середовища і обстановки він дав цікаве пояснення: «поведінка вищих класів маскується умовностями і справжній характер не легко розгледіти; якщо його побачиш — зарисуєш суб'єктивно. У представників нижчих класів вчинок — пряме вираження внутрішнього життя, через що характер розкривається в поведінці і може бути зарисований». Дія всіх його романів відбувається у вигаданій частині південної та південно-західної Англії, яку він називав Вессекс.

Коли в 1870 році Гарді був зайнятий реставрацією церкви в Сент-Джуліот, поблизу місця легендарного замку Тінтагель, Камелота короля Артура в Корнуоллі, він вперше зустрів Емму Лавінію Гіффорд. Томас був полонений як її зовнішністю, так і захопленням ним. Емма, яку приваблювали літературні інтереси Гарді, заохочувала його писати художню літературу та вірші. Невдовзі вони закохалися одне в одного, але чекали чотири роки, щоб одружитися в церкві Святого Петра в Паддінгтоні, Лондон, 17 вересня 1874 року. Цікаво, що ніхто з родини Гарді не був присутній на весільній церемонії, яку провів канонік Едвін Гамільтон Гіффорд, дядько Емми, який пізніше став архідияконом Лондона. Коли вони одружилися, їм обом було по тридцять років, але Гарді вважав, що вона виглядає набагато молодшою, а вона - набагато старшою. Перші роки їхнього шлюбу були досить щасливими. Пара провела медовий місяць у Парижі та багато подорожувала Англією та континентом. Однак у пізніші роки Емма дедалі більше відчужувалася від свого чоловіка. Вона не зовсім схвалювала зміст його художніх творів і, останнє, але не менш важливе, його романтичні стосунки з молодими артистками. Емма вела таємний щоденник, у якому записувала свої зауваження та скарги на чоловіка.

У 1885 році подружжя оселилося поблизу Дорчестера у Макс-Гейт, великій віллі в стилі середньої вікторіанської епохи, яку Гарді спроектував сам і де він прожив решту свого життя. У 1895-96 та 1907 роках Гарді зробив значні розширення та перебудови будинку, включаючи розширення кухні та ремонт свого кабінету. Гарді почувався надзвичайно комфортно у Макс-Гейт, який він часто називав своїм заміським притулком. У 1886 році був опублікований другий трагічний роман письменника - *«Мер Кастербриджа»*, в якому вигадане місце дії чимось невловимо нагадувало старий Дорчестер, ринкове містечко, яке Гарді дуже добре знав.

У 1887 році Гарді та його дружина Емма здійснили подорож до Італії. Вони повернулися до Макс-Гейт через Париж та Лондон. У 1896 році Емма познайомила Гарді з новим модним видом спорту – велоспортом. Користуючись цим видом транспорту, пара часто подорожувала сільською місцевістю Дорсету. Окрім велоспорту, Гарді та його дружина щорічно навесні чи влітку відвідували Лондон: бували в театрах, опері та на світських заходах. Провівши літо 1896 року в Лондоні, Гарді продовжили свою відпустку та відвідали три англійські міста:

Вустер, Стратфорд і Дувр. Далі вони вирушили до Бельгії. Гарді побачив історичне поле Ватерлоо, де Наполеон зазнав поразки. Тоді письменник тільки склав план своєї епічної драми *«Династи»*, присвяченої історії наполеонівських війн.

Стосовно публікації двох його наступних романів. *«Тесс з роду д'Ербервіллів»* у 1891 році шокувала та розчарувала вікторіанську публіку своїм зображенням молодшої прекрасної дівчини, спокушеної аристократичним лиходієм. Щоб роман опублікували, Гарді пішов на деякі поступки щодо його сюжету; великі уривки були або суттєво змінені, або повністю видалені. Те саме сталося з його останнім романом *«Джуд Невідомий»*, опублікованим у вигляді книги в 1895 році.

У 1898, стурбований громадським обуренням щодо сприйняття його двох найвидатніших романів, Гарді оголосив, що припиняє писати прозу. Він повернувся до поезії, яку вважав чистішим видом мистецтва, ніж проза. У молодості він не міг заробляти достатньо грошей на життя, пишучи вірші, тому вирішив писати романи. Однак, відмовившись від роману в дорослому віці, Гарді опублікував збірку своїх ранніх віршів під назвою *«Вірші Вессексу»* (1898). Між 1903 і 1908 роками Томас Гарді написав переважно білими віршами велику панораму наполеонівських війн, епічну драму *«Династи»*.

Літературний авторитет письменника був поза сумнівом. У 1905 році йому було присвоєно почесний ступінь в Абердинському університеті та визнано одним із найвидатніших британських авторів. У 1910 році король Георг V нагородив його Орденом «За заслуги», а в 1912 році він отримав Золоту медаль Королівського літературного товариства. У 1913 Гарді, який ніколи не закінчував коледж, отримав почесний ступінь доктора літератури в Кембриджі. Його популярність надзвичайно зростає, і його романи перевидавались, деякі з них були драматизовані та поставлені на сцені. Між 1911 і 1914 роками Гарді позбувся більшості своїх рукописів; деякі з них були передані на зберігання до публічних бібліотек та музеїв, інші були придбані, здебільшого американськими дилерами та колекціонерами.

Ранттова смерть 27 листопада 1912 року дружини Гарді Емми, з якою він довго був відчужений, привела його в повне замішання. Після її похорону на цвинтарі Стінфорда Гарді дорікнув собі, що не усвідомлював, наскільки вона серйозно хвора. Смерть дружини спонукала його написати низку віршів, у яких він згадував щасливий час, проведений з Еммою, коли вони були молодими. Після смерті Емми Гарді не залишався сам у Макс-Гейт. Про нього піклувалася молода жінка, Флоренс Дагдейл, з якою він познайомився, коли Емма була ще жива. Флоренс, дочка вчителя школи з Дорсету, була сором'язливою, чарівною жінкою з деякими літературними прагненнями, яка опублікувала кілька книг для дітей, а також писала вірші, хоча й з невеликим успіхом. Час від часу вона проводила дослідження для Гарді в Лондоні, коли він не міг зробити це сам. Гарді захопився молодією жінкою, яка захоплювалася ним як великим письменником, і 6 лютого 1914 року Томас Гарді одружився з Флоренс, яка була майже на сорок років молодша за нього! На жаль, його другий шлюб невдовзі виявився таким же невдалим, як і перший, головним чином через те, що Гарді любив «проводити більшу частину кожного дня, замкнувшись у своєму кабінеті».

Під час Першої світової війни Гарді було за сімдесят. Незважаючи на похилий вік, він брав активну участь у кампаніях на захист участі Британії у війні. Він відвідував військові шпиталі та табори для військовополонених. В останні роки життя Гарді рідко залишав Макс-Гейт, хоча дуже жваво цікавився світовими справами. Вважаючись найвидатнішим письменником свого часу, його часто відвідували в Макс-Гейт письменники, художники та політики. Серед його гостей

були Джеймс Баррі, Роберт Луїс Стівенсон, Редьярд Кіплінг, А. Е. Хаусман, Зігфрід Сассун, Г. Дж. Веллс, Роберт Грейвз, Едмунд Бланден, Джордж Бернард Шоу, Вірджинія Вулф та багато інших.

З 1920 по 1927 рік Томас Гарді таємно працював над своєю автобіографією, яка була опублікована у двох томах (1928 та 1930) як робота Флоренс Гарді. Пізніше стверджувалося, що Флоренс лише надрукувала рукопис і додала деякі незначні виправлення, але насправді виправлення Флоренс до тексту, здається, були значними. Вона, ймовірно, зменшила кількість посилань на Емму, включила деякі анекдоти, пов'язані з Гарді, і додала кілька листів.

Після свого вісімдесять сьомого дня народження Гарді здавався набагато слабшим, ніж раніше. Він вже не покидав Макс Гейт і довго лежав у ліжку, ставав дедалі замкнутішим і мовчазнішим щодо свого минулого життя. Восени 1927 року він тяжко захворів. Помер Томас Гарді увечері 11 січня 1928 року.

Як не дивно, Томас Гарді мав два одночасні похорони. Його тіло кремували та поховали (поруч із Чарльзом Діккенсом) у Куточку поетів Вестмінстерського абатства, літературного пантеону Англії. На офіційному похороні були присутні прем'єр-міністр Стенлі Болдуїн та лідер опозиції Рамзі Макдональд, керівники коледжів Оксфорда та Кембриджа, де Гарді був почесним членом, а також деякі видатні літературні діячі, такі як Джеймс Баррі, Арнольд Беннетт, Джон Голсуорсі, Едмунд Госсе, А. Е. Хаусман, Редьярд Кіплінг та Джордж Бернард Шоу. Рівно в той самий час серце Гарді було поховано поруч із його першою дружиною на цвинтарі Стінфорда в Дорчестері. Ще при житті Томас Гарді знищив майже всі папери, які не хотів залишати після своєї смерті. Проте, залишив майно майже в 100 000 фунтів стерлінгів, яке було розділено між його дружиною, родичами, різними бібліотеками, музеями та благодійними організаціями.

За своє довге та насичене подіями життя Томас Гарді написав 14 романів, понад 40 оповідань, опублікованих у чотирьох томах, понад 900 віршів та дві драми. Окрім прозових творів та поезії, Гарді залишив велику кількість листів, зошитів, щоденників та меморандумів, але більшість із них було спалено відповідно до його останньої волі. Збереглося лише дванадцять з них. Це «Архітектурний зошит», «Зошит великого трубача», зошит «Школи живопису», «Етюди, зразки тощо», зошит «1867», томи «Літературних нотаток», «Меморандумів» та зошит «Фактів». Усі вони були опубліковані протягом останніх п'ятдесяти років.

Слава Томаса Гарді ґрунтується, в першу чергу, на його чудових романах та оповіданнях, більшість з яких автор присвятив селянам. Цьому вибору середовища і обстановки він дав цікаве пояснення: «поведінка вищих класів маскується умовностями і справжній характер не легко розгледіти; якщо його побачиш — зарисуєш суб'єктивно. У представників нижчих класів вчинок — пряме вираження внутрішнього життя, через що характер розкривається в поведінці і може бути зарисований». Описуючи трагічну долю своїх героїв, Гарді оголює соціальну основу психологічних конфліктів і виступає проти мертвотних моральних норм вікторіанської епохи. Людина Томаса Гарді бореться з байдужими — не «добрими», але і не «злими» — силами, він — у конфлікті із соціальним середовищем, своїми бажаннями і волею третіх осіб і боротьбу цю майже завжди програє.

В 90-х роках минулого століття, з того часу, як ми мали можливість ознайомитися з творчістю талановитого англійського письменника, увагу і критиків і читачів захопили романи Гарді, які потроху, з паузами в десятиліття, почали виходити в світ. Потім, коли були опубліковані основні романи письменника, ми почали

знайомитися і з його повістями та оповіданнями, проте поезію, якщо не брати до уваги кількох, не більше десятка, віршів, які увійшли в різні збірники й антології, ми так і не знаємо до цього часу. Але сьогодні ми хочемо звернути вашу увагу саме на його романи, скоріше на один, який в 2026 відмічає 135-річчя з дня першої публікації.

Незважаючи на досить велику літературну спадщину Томаса Гарді, його ім'я у свідомості читачів давно і міцно пов'язане з найвідомішим романом письменника - **«Тесс з роду д'Ербервіллів»** з підзаголовком: **«Чиста жінка, правдиво зображена»** (1891). Цей твір - роман-трагедія, в якому сюжетні елементи високої трагедії гармонійно поєднуються з динамічною композицією, характерною для авантюрного любовного роману, і глибокої соціально-психологічної проблематики. Один з творів циклу «Романи характерів і середовища», в якому щемка, трагічна історія юної Тесс представлена інтригуюче і жваво.

У тому вигляді, який твір мав спочатку, друкувати його відмовлялися. «Якщо письменник колись і плаче, - якось заявив Гарді, - то, ймовірно, коли він вперше дізнається, як дорого доводиться платити за право писати англійською мовою». Щоб роман опублікували, Гарді пішов на деякі поступки щодо його сюжету; великі уривки були або суттєво змінені, або повністю видалені. Одним словом, текст роману був суттєво перекроєний, перш ніж йому дозволили з'явитися в світ. Заради правди слід зазначити, що згодом Гарді з працею відновлював «вилучення», але боротьба з видавцями і критиками пригнічувала його до крайності.

Перша публікація роману *«Тесс з роду д'Ербервіллів»* у 1891 році в британській ілюстрованій газеті *The Graphic*, незважаючи на читацький успіх, шокувала, розчарувала та викликала чимало нарікань у охоронців вікторіанської моральності. Нині же роман вважається класикою англійської літератури. Письменник відкрито позначив своє ставлення до героїні («чиста жінка») і з великим співчуттям розповів історію палкої, самовідданої, але простодушної дівчини з бідної сім'ї, яка стає жертвою заможного повіси-спокусника. Мелодраматична зав'язка переростає в справжню драму, і селянка Тесс постає фігурою майже епічного масштабу, схожа на героїні Шекспіра, Мільтона і античних трагіків.

Додаткове пояснення. 1830-і рр. в історії розвитку англійської літератури вважають часом початку доби реалізму. Вона співпадає зі сходженням на престол королеви Вікторії (1837) і до кінця XIX століття, з так званою вікторіанською епохою, яка характеризувалась як соціально-економічним розвитком країни, так і формуванням комплексу морально-етичних настанов, життєвої філософії, яка здобула назву вікторіанства.

Початковий рукопис роману нині виставлено в Британській бібліотеці і можна побачити, що спочатку він мав назву «Дочка д'Ербервіллів». 2006 року роман включено до списку *The Big Read*, заснованого на опитуванні, проведеному BBC, де він посів 26-е місце. Роман більш ніж успішно адаптовано тричі для постановки на сцені театру, а екранізовано принаймні вісім разів (зокрема, три фільми для показу в кінотеатрах і чотири телевізійні постановки).

Зараз більш детально про сюжет твору.

Події твору розгортаються в англійській глибинці. У долині Блекмор (або Блекмур) живе сімейство візника Джека Дарбейфілда. Якось травневим вечором глава сімейства зустрічає священника, який, відповідаючи на вітання, називає його «сером Джоном», Джек здивований, а священник пояснює: Дарбейфілд є прямим

нащадком лицарської сім'ї д'Ербервіллей, яка веде свій рід від сера Пегана д'Ербервілль. На жаль, рід давно згас, замків і маєтків у нього не залишилося, зате в сусідньому селі Кінгсбір-суб-Грінхілл є безліч фамільних склепів.

Приголомшений Дарбейфілд вірить священикові. Не звичний до важкої роботи, він з легкістю починає наслідувати манери знаті і більшу частину часу проводить у шинках. Дружина його, обтяжена численними малолітніми дітьми, теж не проти вирватися з дому і пропустити чарочку-другу. Опорою сім'ї та молодших дітей, по суті, виявляється старша дочка Тесс. Батько, що напідпитку, не в змозі везти на ярмарок вулики, і Тесс разом з молодшим братом ще до світанку пускаються в дорогу. Дорогою вони ненароком засинають, і на їхній візок налітає поштова двоколка. Гострий оглобля встромляється в груди коня, і той падає мертвим.

Після втрати коня справи сім'ї різко погіршуються. Несподівано місіс Дарбейфілд дізнається, що неподалік живе багата місіс д'Ербервілль, і їй тут же спадає на думку, що ця леді — їхня родичка, а отже, до неї можна відіслати Тесс, щоб та розповіла про їхню спорідненість і попросила допомоги.

Тесс нехтує роль бідної родички, однак, усвідомлюючи себе винною в загибелі коня, вона підкоряється бажанню матері. Насправді ж місіс д'Ербервілль їм зовсім не родичка. Просто її покійний чоловік, будучи дуже багатою людиною, вирішив приєднати до свого плебейського прізвища Сток ще одну, більш аристократичну.

У маєтку Тесс зустрічає фатувату молоду людину — Алека, сина місіс д'Ербервілль. Розглянувши незвичайну для сільської дівчини красу Тесс, Алек вирішує приголомшити її. Переконавши її, що мати його хвора і тому не може прийняти її, він цілий день гуляє з нею своїм володінням.

Вдома дівчина розповідає про все батькам, і ті вирішують, що їхній родич закохався в Тесс і хоче з нею одружитися. Дівчина намагається їх переконати, але безуспішно. Тим більше, що за кілька днів надходить лист, у якому місіс д'Ербервілль повідомляє про своє бажання доручити Тесс доглядати пташника. Тесс не хоче покидати рідну оселю, тим більше що містер Алек вселяє їй страх. Але, пам'ятаючи про свою провину перед сім'єю, вона погоджується прийняти цю пропозицію.

У перший же день Алек заграє з нею, і вона важко ухиляється від його поцілунків. Бажаючи придбати дівчину, він змінює тактику: тепер він щодня приходить до неї на пташиний двір і дружньо балакає з нею, розповідає про звички своєї матері, і поступово Тесс перестає його дичитися.

Суботні вечори робітничі зазвичай вирушають у сусіднє містечко потанцювати. Тесс теж починає ходити на танці. Назад вона завжди шукає собі попутниць серед своїх товарок. Якимось випадково опиняється в компанії напідпитку дівчат, колишніх коханок Алека, які злісно накидаються на неї, звинувачуючи в співмешканні з молодим д'Ербервілем. Алек, що раптово з'явився, пропонує Тесс відвезти її від розлючених жінок. Бажання Тесс втекти настільки велике, що вона схоплюється на круп коня молодого гульвіси, і той відвозить її. Обманом він приваблює її в ліс і там позбавляє дівочої честі.

Через кілька місяців Тесс потай покидає маєток — вона більше не може терпіти кохання молодого д'Ербервілля. Алек намагається повернути її, але всі вмовляння та обіцянки його марні. Вдома батьки спочатку обурюються її вчинком, нарікають їй, що вона не змусила родича одружитися з нею, але незабаром заспокоюються. «Не ми перші, не ми останні», - філософськи зауважує мати дівчини.

Наприкінці літа разом з іншими поденниками Тесс працює в полі. Під час обіду вона, відійшовши убік, годує свою новонароджену дитину. Незабаром немовля занедужує, і Тесс хоче охрестити його, проте батько не пускає священника до будинку. Тоді дівчина, боячись, що безневинна душа потрапить у пекло, сама, у присутності молодших братів і сестер, здійснює обряд хрещення. Незабаром немовля помирає. Розчулений нехитрою розповіддю Тесс, священник тим не менше не дозволяє їй поховати малюка у священній землі, і їй доводиться задовольнятися місцем у кутку цвинтаря, де лежать самогубці, п'яниці та нехрещені немовлята.

За короткий час наївна дівчина перетворюється на серйозну жінку. Іноді Тесс здається, що вона ще може знайти своє щастя, але для цього треба піти з тутешніх місць, пов'язаних із такими тяжкими для неї спогадами. І вона вирушає доїльщицею на мизу Телботейс.

Тесс прижилася на фермі, господарі та інші дівчата-доїльщиці непогано ставляться до неї. Також на фермі працює якийсь містер Енджел Клер, молодший син священника, який вирішив на практиці вивчити всі галузі фермерського господарства, щоб потім вирушити в колонії або ж орендувати ферму на батьківщині. Це скромний, освічений юнак, який любить музику і тонко відчуває природу. Помітивши нову робітницю, Клер несподівано виявляє, що та напрочуд гарна собою і рухи її душі напрочуд співзвучні його власній душі. Незабаром молоді люди починають зустрічатись постійно.

Одного разу Тесс випадково підслуховує розмову своїх товарок - Меріон, Ретті та Ізз. Дівчата зізнаються один одному в любові до молодого містера Клера, і скаржаться, що він ні на кого з них навіть дивитися не хоче, бо очей не спускає з Тесс Дарбейфілд. Після цього Тесс починає мучитися питанням - чи має вона право на серце Енджела Клер? Однак життя все вирішує саме: Клер закохується в неї, а вона - у нього. Енджел спеціально їде додому повідомити батьків про своє рішення одружитися з простою селянкою, щоб знайти в її обличчі не тільки вірну дружину, а й надійну помічницю на обраній ним життєвій ниві. Батько молодої людини, суворий англіканський священник, не схвалює ні планів, ні вибору молодшого сина, з якого він, як і його старших братів, хотів зробити священника. Однак він не збирається і противитися йому, і Клер повертається на ферму з твердим наміром одружитися з Тесс. Дівчина довго не приймає його пропозиції, але потім погоджується. При цьому вона постійно поривається розповісти йому про своє минуле, але закоханий не хоче її слухати. Мати ж Тесс, повідомляючи у листі про згоду сім'ї на її шлюб, зауважує, що ніхто з жінок ніколи не розповідає нареченим про біди на зразок тієї, що трапилася з нею.

Тесс і Клер повінчані, вони вирушають до млина, щоб провести там медовий місяць. Не витримавши, Тесс у перший же день розповідає чоловікові про нещастя, яке сталося з нею в минулому. Клер вражений: не маючи сил засуджувати дівчину, проте він не може і пробачити її. В результаті він вирішує розлучитися з нею, поклавшись на те, що згодом якось усе утвориться. Він заявляє Тесс, що поїде до Бразилії і, можливо, випише її себе — якщо зможе все забути. Залишивши дружині трохи грошей, він просить її у разі потреби звертатися до батька.

Повернувшись, Тесс не затримується у рідному домі. Справи йдуть погано, і вона наймається поденницею на далеку ферму. Виснажлива робота спонукає її шукати допомоги у батька Клера. На жаль, вона не застає його вдома, а в очікуванні чує розмову братів Енджела, де ті засуджують вчинок молодшого брата. Засмучена дівчина повертається назад, так і не побачившись із батьком чоловіка. Дорогою

вона зустрічає методистського проповідника, в якому впізнає свого кривдника Алека д'Ербервілля. Алек також дізнається про неї, і колишня пристрасть спалахує в ньому з новою силою.

Д'Ербервіль починає переслідувати дівчину, намагається переконати її в тому, що він розкаявся і став на шлях чесноти. Тесс старанно уникає зустрічей з д'Ербервіллем, проте він знаходить її всюди. Він йде з проповідників, заявивши при цьому Тесс, що це її краса винна в тому, що він зробив цей гріховний крок.

З дому приходить звістка: мати важко хвора, і Тесс негайно вирушає додому, де на її тендітні плечі відразу лягає все господарство, всі домашні проблеми. Мати її одужує, але тут раптово вмирає батько. З його смертю сім'я втрачає права на будинок, і місіс Дарбейфілд змушена шукати притулок, де вона могла оселитися зі своїми молодшими дітьми. Тесс у розпачі. Від чоловіка, як і раніше, немає жодних звісток, хоча вона вже написала йому не одного листа, благаючи дозволити їй приїхати до нього до Бразилії і дозволити їй хоча б просто жити біля нього.

Дізнавшись про нещастя, що обрушилися на сім'ю Тесс, Алек знаходить дівчину і обіцяє їй подбати про її рідних, віддати в їх повне розпорядження будинок його покійної матері, аби тільки Тесс знову повернулася до нього. Не в змозі дивитися на муки молодших братів і сестер, Тесс приймає пропозицію Алека.

Тим часом чоловік Тесс, який переніс у Бразилії важку хворобу, вирішує повернутися додому. Подорож багато чому навчила його: він розуміє, що не Тесс, а він винен у тому, що життя його не задалося. З твердим наміром повернутися до Тесс і ніколи більше з нею не розлучатися Енджел приїжджає додому. Прочитавши останній відчайдушний лист дружини, він вирушає шукати її, однак виявляється, що це дуже непросто. Нарешті він знаходить будинок, де мешкає мати дівчини. Та неохоче повідомляє йому, що Тесс живе у сусідньому містечку, але адреси її вона не знає. Клер їде у вказане містечко і незабаром знаходить Тесс — вона оселилася разом із Алеком в одному з пансіонів. Побачивши чоловіка, Тесс впадає у відчай - він знову з'явився занадто пізно. Вражений Енджел йде. Невдовзі його наздоганяє Тесс. Вона каже, що вбила Алека, бо не змогла стерпіти його глузування з чоловіка. Тільки тепер Енджел розуміє, як сильно дружина любить його.

Кілька днів вони блукають лісами, насолоджуючись свободою і щастям, не думаючи про майбутнє. Але незабаром їх наздоганяють, і поліція веде Тесс. Прощаючись, нещасна просить чоловіка після її смерті взяти за дружину її молодшу сестру Лізу Лу, таку саму красиву, але невинну дівчину.

І ось Енджел і Ліза Лу, «юна дівчина, напівдитина-напівжінка, жива подоба Тесс, тонша за неї, але з такими ж чудовими очима», сумно йдуть, взявшись за руки, а над потворною будівлею в'язниці повільно піднімається чорний прапор. Правосуддя відбулося. «Два мовчазні мандрівники схилилися до землі, немов у молитві, і довго залишалися нерухомими. <...> Щойно повернулися до них сили, вони випросталися, знову взяли за руки і пішли далі». На цьому роман закінчується.

Більша частина життя Томаса Гарді-третього, як нерідко називав себе письменник, так само як і життя його батька і діда, була прожита в Дорсетширі або сусідніх з ним графствах сільської південно-західної частини Англії. Цих відсталих аграрних районів в першій половині століття ще не торкнувся бурхливий розвиток промисловості з усіма її бідами, вони не знали нелюдської і жорстокої експлуатації робітників, що викликала до життя чартистський рух, який досягнув свого найвищого напруження в роки, коли Гарді був дитиною. В Дорсеті й сусідніх з ним

графствах ще зберіглася певна патріархальність у відносинах між землевласниками та фермерами і працівниками, які орендували в них землю і цю землю обробляли. Фермери ще працювали разом зі своїми працівниками в поле, а останні ще не перетворилися остаточно на відірваних від землі аграрних робітників, змушених поневірятися по країні в пошуках роботи, яких безжально експлуатували землевласники й фермери нового капіталістичного типу. Процес цей відбувався на очах у молодого Гарді, який спостерігав його з пильністю справжнього соціального художника. Дві ферми, описані ним згодом в «Тесс...» — патріархальна Телботейс, де розгортається пасторальний роман Тесс з Енджелом Клером, і бездушна, безособова Флінтком-Еш, де Тесс перетворена на безсловесну поденницю, а пізніше, що й того страшніше, на механічний придаток до машини, — два полюси розвитку аграрної Англії, зафіксовані письменником. Однак в дитинстві та юності Гарді патріархальний Дорсетшир ще був живий. Були живі й старі традиції — не тільки простота у відносинах між фермерами (і навіть землевласниками) і працівниками, а й старі народні звичаї, свята, ярмарки, весілля. Коли майбутній письменник підріс, він також грав на весіллях, хрестинах, заручинах і численних вечірках, які влаштовувались сусідами. Звідси у Гарді те чудове знання сільських звичаїв, пісень, традицій, всього того, що дослідники називають народною, а іноді низовою культурою англійського села, як і за старих часів, тісно пов'язаною з природними циклами.

Широке й потужне зображення стихії народного життя читач знаходить в кращих, так званих «вессекських романах» Гарді, що не мають, мабуть, собі в цьому відношенні рівних в англійській літературі XIX століття. У «вессекські романи» увійшли: «Під деревом зеленим або Меллстокський хор», «Подалі від шаленої юрби», «Повернення на батьківщину», «Мер Кестербріджа», «В краю лісів», «Тесс з роду д'Ербервіллів» і «Джуд Непомітний». У 1912 році, готуючи повне зібрання своєї прози, Гарді об'єднав їх під назвою «Романи характерів і середовища», відокремивши їх від циклів «Романи винахідливості й експерименту» і «Романтичні історії та фантазії». У романі «Подалі від шаленої юрби», як писав Гарді згодом, він «вперше ризикнув згадати слово «Вессекс», запозичивши його зі сторінок стародавньої історії Англії, і надати йому значення нібито існуючої нині назви місцевості, яка входила колись в давнє англосаксонське королівство». Письменник віддавав собі звіт в тому, що задуманий ним цикл романів пов'язаний місцем дії, і для створення цієї єдності хотів дати досить певне уявлення про територію. «Оскільки я бачив, що площі якогось одного графства недостатньо для задуманого мною широкого полотна, — пише він, — і мені за деяких міркувань не хотілося давати вигаданих імен, я відкопав цю старовинну назву». «Вессекс» Гарді — це південно-західні графства Англії; в першу чергу — рідний Дорсетшир, а потім Девоншир, Беркшир та ін.

«Вкоріненість» романів в локальному ландшафті знайшла своє вираження в незвичайному графічному оформленні романів: коли вони виходили окремими книгами, Гарді постачав їх вельми ретельно намальованими картами, в яких без особливих зусиль прочитувалась місцева географія. Під небом Вессекса ще діє система стійких зв'язків і відносин, напівпатріархальний устрій життя, які поступово підточуються і руйнуються під натиском капіталістичних відносин. Дійсно, Гарді, створивши свій Вессекс, з дивовижною точністю і виразністю показав трагедію краху старого укладу життя в сільській Англії, показав не умоглядно й абстрактно, а на конкретних людських долях. У самій назві Вессекського циклу — «Романи характерів і середовища» — укладено щось спільне, що об'єднує ці твори. В центрі кожного — конфлікт основного персонажа (характеру) і обставин, що розуміються широко, як соціальне середовище, коріння, оточення. Наприклад, у центрі твору «Тесс з роду д'Ербервіллів» —

непересічна особистість, людина зі своєю яскраво вираженою індивідуальністю. Головна героїня, саме в силу своєї нестандартності, душевної чи духовної обдарованості виявляється затиснутою в лещата соціальними умовами свого існування. Сільська наймичка Тесс належить до найнижчих прошарків суспільства і, що важливо, це людина праці. Стихія народного життя таким чином отримує в творчості Гарді реальне втілення не тільки в якомусь «колективному героєві», а й в окремих, талановитих і непересічних особистостях, представниках трудових низів. Демократизм Гарді, який звернувся в романах цього циклу до життя трудового люду, відзначений глибокою любов'ю і повагою до його героїв. Тут немає і тіні зарозумілості або помилкового почуття. Конфлікт весекських романів Гарді трагічний. Вікторіанська критика, обурена тим, що Гарді відмовився від загальновизнаних канонів, звинувачувала його в песимізмі. Гарді, боляче переживаючи це звинувачення, не раз заявляв, що в своєму сприйнятті світу він ближче до Софокла, ніж до тих поверхневих мислителів, яких зазвичай називають песимістами.

Випадковість і характер для Гарді — два потужних важелі, що приводяться в рух ще більш потужними силами, і було б помилкою їх ігнорувати. Він як ніхто інший відтворює і викриває ті глибинні соціальні процеси, які йшли в капіталістичному суспільстві тих років. Відносини між забезпеченими і незабезпеченими класами, механізми підпорядкування та експлуатації трудового люду, релігія, мораль, відношення між статями, сім'я, освіта — всі ці найважливіші аспекти життя вікторіанського суспільства він піддав руйнівному аналізу й критиці. Вікторіанці, що приховували основні факти свого соціального буття за фасадом респектабельності, позитивізму та релігійності, не пробачили Гарді його викриттів, проголосивши його безбожником і песимістом. У міру наростання викривальних тенденцій в творчості Гарді наростали й нападки критиків, які перетворились з публікацією роману «Тесс з роду д'Ербервіллів» на справжнє цькування. Гарді боляче вражала хула критиків, але найважче йому було те, що і в побратимів по перу він не зустрів підтримки. Ті, хто завжди ставився до нього з великою повагою, дорікали йому в «жорстокості» і закликали повернутися до «англійського раю» під деревом зеленим». Після смерті Гарді в паперах його були знайдені свідчення того, як болісно переживав він позицію таких письменників, як Генрі Джеймс і Г.К. Честертон.

Головним образом роману Томаса Гарді «Тесс з роду д'Ербервіллів» є сільська дівчина Тесс, яка була красивою і доброю та мріяла про щасливе життя. Доля Тесс, «чистої жінки», двічі спокушеної її спокусником і залишеної коханим чоловіком, багато в чому пояснюється саме її душевною чистотою, добротою, м'якістю, незахищеністю, незіпсованістю та ін. Багато в чому — але, звичайно, не в усьому.

Її прототипом стала остання повішена в графстві Дорсет - Елізабет Марта Браун — жінка, яку було засуджено до страти через повішення за вбивство свого чоловіка. Томас Гарді був одним із свідків той страти, під дощем, 16-річним підмайстром архітектора, що став через кілька десятиліть одним із найвидатніших романістів вікторіанської епохи. Майже через 70 років після страти Гарді писав: «Пішов дощ, і тоді я побачив - їй накрили обличчя - як її риси проступили крізь намоклу тканину» - це подія, яку Гарді пізніше описував як «неймовірно», справила глибокий вплив на його психіку і залишила його з непереборною одержимістю Елізабет Мартою. Для Томаса Гарді, який спостерігав, як тіло Елізабет Марти Браун безвільно звисає з петлі, ця жінка була справжньою жертвою вбивства. Трагічні обставини її життя залишили незабутній слід у його душі. У 1926 році Гарді попросив друга сім'ї, леді Естер Пінні, дізнатися більше про неї від місцевих жителів, пояснивши, що має особистий зв'язок з цією справою і детально

описавши все в листі. Дружина Гарді Флоренс написала леді Пінні: «...Який жаль, що шістнадцятирічний хлопчик побачив таке видовище. Можливо, це надало відтінку гіркоти та похмурості роботі всього його життя». Багато в чому завдяки Гарді та його героїні, Тесс Дарбейфілд, історія останньої повішеної в Дорсеті жінки продовжує жити.

Життя Тесс багато в чому відбиває життя Елізабет Марти Браун, від життя як домашньої прислуги до скоєння вбивства. Письменник використовує трагічні обставини Тесс, щоб підкреслити лицемірство вікторіанських ідеалів щодо жінок, особливо чистоти та сексуальної моралі. Останньою спробою Тесс постояти за себе стає вбивство чоловіка, що безсоромно образив і зрадив її. Гарді описує смерть Тесс не в тих яскравих подробицях, які він пам'ятав про смерть Елізабет Браун. Натомість він пише, що два свідки спостерігають, як до карнизу вежі прикріплюють високий стовп. Через кілька хвилин після того, як все було завершено, щось повільно піднялося вгору і витяглося на вітрі. То був чорний прапор. Для письменника те, що називалося правосуддям у справі злочину Елізабет Марти Браун, було чим завгодно, але тільки не правосуддям. Він називав її «бідною жінкою» у своїх листах, і вона уособлювала для нього моральну несправедливість, з якою стикалися жінки в нерівному суспільстві, і стала, як і Тесс, літературною легендою.

З першого погляду образ Тесс може здатися нам характерним, адже вона є представницею найбільш поширеної соціальної групи населення у Англії на той час. Історія її життя виявилася під пером письменника приголомшливим свідченням про суспільну драму англійських сільських мешканців. Проте якщо детально і глибоко проаналізувати образ героїні, то стає зрозумілим, що він самотній, нетиповий. Тесс - втілення м'якої жіночності, її трепетна імпульсивність цнотлива, внутрішні пориви чуйні і великодушні. Це не вимучена, що не рожева чистота - привабливість героїні відчутна, і тому образ її такий привабливий.

Прихильність автора роману до головної героїні ми відчуваємо навіть в описі портрета Тесс: «Тесс Дербейфілд була лише посудиною емоцій, не забарвлених досвідом. У її обличчі все ще ховалися епізоди дитинства. Попри всю її яскраву, вродливу жіночність, іноді можна було побачити дванадцятий рік на її щоках або дев'ятий, що виблискував в очах; і навіть п'ятий рік час від часу миготів на вигинах її губ».

Тесс була наївною, простодушною і, разом з тим, надзвичайно розумною. Коли вона дізналась про своє благородне походження, то не поклала ніяких надій на великі зміни в своєму житті. Але батьки все ж таки змусили її звернутися за допомогою до нововиявлених родичів. З моменту проживання дівчини в новій родині, починаються її біди та страждання. Її обдурих і звабив Алек д'Ербервіль. Тесс болісно переживає своє «падіння». Її скорбота і пригніченість посилюються через відсутність незалежного судження і протесту: лише сумно в ній пробивається сумнів, думка про несправедливість, незаслужене покарання за «гріх», про який вона не думала, від якого ухилялася.

І далі її життєвий шлях складається з поневірянь, неприйняття суспільством. Тесс щиро покохала Енджела та вийшла за нього заміж, але коли той довідався про минуле дівчини, то відмовляється від неї. В очах Енджела вона стала іншою людиною, і він не зміг пробачити їй цього перетворення. Він не зміг побачити душевної краси та чистоти дівчини, яка не здатна була на обман та вірила в справжню любов. Енджел керувався не почуттями, а жорстокими забобонами, законами і мораллю суспільства, тому і не пробачив їй. Він покидає дружину і

відїжджає до Бразилії. Тесс важко працює, її переслідує Алек. Через безвихідь вона поєднує з ним своє життя, але вбиває його, заради того, щоб все таки бути з коханою людиною, своїм чоловіком, який нарешті повертається до неї. Тесс і Енджел ховалися від поліції, але наприкінці роману їх знайшли, і Тесс було страчено. «Чому, - запитує письменник, - сталося так, що ця прекрасна жіноча душа, чутлива, як павутиння, і, по суті, чиста, як сніг, приречена була носити клеймо? .. Чому так часто грубе бере верх? ..»

Упродовж роману Тесс змінюється, змінюється і її сприйняття світу. Послідовно, фаза за фазою - в книзі їх сім, сім періодів в особистій долі героїні, - простежує автор розвиток подій і духовну еволюцію Тесс, виявляючи причини її трагедії. Ця весела, безтурботна, скромна, ніжна дівчина з Блекмурської долини, коли читає вперше зустрічається з нею - на сільському святі Майського дня, - ще вся в очікуванні чогось прекрасного та красивого в житті. Від переломного моменту, а головне, від обставин залежить, як розкриє себе, свої людські якості зосереджена в ній життєва сила - на радість чи горе. Протягом всього роману ми бачимо, як відбувається поступова трансформація образу Тесс, як наївна, слабка сільська дівчина перетворювалася на вільну, сильну духом жінку, котра згодом змогла боротися за своє кохання, і через це її було страчено за законами Англії того часу. Все обертається похмурою стороною в зіткненні знедоленої дівчини з суспільством, з його звичаями та порядками.

Чому стільки страждань випало на долю бідної, ні в чому не повинної дівчини? Адже її чистій душі чужі пристрасть, інтриги, помста... Можливо, всі ці страждання не є випадковістю, або долею, визначеною небесами. Можливо, єдиною бідою дівчини є те, що вона народилася селянкою. Адже, справа не лише в тому, що існувала «подвійна» норма моралі: для чоловіків і жінок. Лють у поборників моралі визвало те, що «чистою жінкою», що протистоїть зіпсованим представницям еліти, стала дівчина з народу, яка працює на фермі, заробляючи собі на життя.

Ледве гніт потреби і забобонів слабшає, життя, пульсуюча в Тесс, розквітає, зігріта надією. У ній розпускається світле, високе почуття. Блякнуть обступили її «похмурі примари». Однак коханий Тесс з символічним ім'ям Енджел (Angel - ангел) виявляється ангелом черствою чесноти. Щиру сповідь назавжди відданою йому душі він, за своєю природою людина м'яка, прямодушна, чуйна, зустрічає з холодною жорстокістю. Відразу тьмяніють веселкові барви скороминущої ідилії, оголюючи сувору реальність. Розвіюються багато наївні уявлення героїні, міцніє в ній почуття свободи, вимога справедливості. Змучена, знову спокушена тим, хто заподіяв їй стільки зла, Тесс стає до того ж і мимовільною причиною нещастя близьких їй людей і заради них йде на фатальну жертву. Однак вона не може змінити себе, і в пориві обурення і відчаю вбиває спокусника, бачачи в ньому причину всіх лих свого загубленого життя. Тесс прирікають на муки, штовхають на злочин і нарешті стратять. Нужда, безправ'я, жорстокість закону, догматизм і лицемірство, влада забобонів - збіговисько злих сил діє сукупно, штовхаючи її до останньої межі, зневажаючи і гублячи людяність.

На жаль, у «Тесс з роду д'Ербервіллів» загибель доброго початку, краси, людяності не епізод. Тесс, одного разу жертва відчайдушного спокусника, приречена бути жертвою назавжди: «такий закон» - влада грубих і цинічних обставин, які схвалюють зло, на яке привілейована посередність дивиться поблажливо.

Доповнює картину понівечене життя Енджела Клера - одного з центральних персонажів. Він поставлений в інші умови, належить до привілейованого

прошарку, і драматизм його положення визначається переважно причинами морального порядку.

Енджел не схожий на правовірних представників свого середовища з їх дрібним снобізмом і самовдоволеної прихильністю до встановленого порядку речей. Енджел Клер - «людина з чистою совістю», з похвальним прагненням відстояти незалежність своїх переконань. Цей син сільського пастора висловлює єретичні судження, атеїстичні думки, заперечує за вузькою групою право видавати свої обмежені уявлення за загальні істини, схильний віддатися щирому пориву, зробити крок через станові бар'єри і своїми руками робити своє щастя. Однак його вільнодумство неглибоко і неміцно. Спрямованість до всього розважливого почуття в ньому затиснута сухою логікою і скута догмою. «Завзятий бунтар», він на ділі виявляється «рабом умовностей». Тільки потрясіння викликає запізнілий поворот в його почуттях.

Всі дійові особи роману заслуговують на найпильнішу увагу читача. Але образ Тесс, наділений рідкісною чарівністю, особливо зворушує і закарбовується. Головна героїня роману, багатостраждальна Тесс, тягнеться до світла, до радості, жадає щастя - стільки в ній, в цей простій людині, життєвих сил, світлої безстрашної любові. Вона привертає душевністю, почуттям вірної дружби, здатністю поступитися особистим інтересом.

Мабуть, саме жіночий образ здатний був у всій безпосередності, з найтоншими відтінками передати характер переживань самого Гарді. У радості і стражданні жіночої душі, полум'яної і самовідданої, але легкокоранимої, беззахисної перед грубою силою, висловилися і його затьмарений смуток, і гіркота і обурення, що переповнювали його.

Падіння жінки - ця тема великої літератури насторожувала і лякала ханжів і завзятих охоронців моральності. Ця тема зачіпала живе почуття, хвилювала уяву, завжди могла стати занадто злободенною. Багато англійських письменників, попередників Гарді, залучаючи до неї увагу, робили гіркі спостереження, що будили совість, розбурхували думки. Однак ніхто з них не пов'язав з цією темою стільки кричущих питань, не зачепив так різко хворе місце, не висловив такого жорстокого докору. «Переможених» Тесс він назвав «чистої жінкою» і заявив, що говорить тільки правду. Про «підлих» наймичок він писав захоплено, милуючись височиною і красою їх почуттів, з презирством відштовхуючи вкорінене святенництво, цинізм і забобони, церковну і стану пропис.

Люди праці, чисті серцем і сильні духом, завжди надихали Гарді. Саме у народному середовищі знаходив він образи мужності, тверезості і прямоту суджень, безкорисливості помислів і вчинків, щирість і піднесеність почуття.